

A *SAN GENNARO VÉRE* KELETKEZÉSÉHEZ

Irodalomtörténeti közmegegyezésünk szerint a *San Gennaro vére* Márai Sándor egyik legkiválóbb regénye; a megállapításhoz rögtön hozzátéve a „sajátos” jelzőt is. Ezt teszik az író első monográfusai, Rónay László és Szegedy-Maszák Mihály,¹ de a regény önálló méltatói is: Kulcsár Szabó Ernő, aki az európai irodalom egésze felől közelít hozzá,² illetve Lőrinczy Huba, aki tanulmányában önéletrajzi és világszemléleti vonatkozásait vizsgálja.³

Mint ismeretes, a regény központi alakja egy férfi, aki a második világháborút követően egy szovjet övezetbe esett országból távozott, mert úgy érezte: a fasiszmus diktatúráját követően nem tudta volna szellemi tartását megőrizni a kommunizmus keleti terrorjában. Korábbi pesszimizmusára, amely már a háború előtti évtizedben kialakult és a kultúra eltömegesedésével függött össze, az emigrációban új rétegek rakódnak, amelyek a hontalansággal és létbizonytalanságával függnek össze. Úgy érzi, nemcsak az európai kultúra van eltűnőben, ő maga is – mint ember – elvesztette tartását, személyiségét. Ráadásul a menedéket adó ország sem hajlandó befogadni – Európa elhagyására kényszeríti. A kiutat az önkéntes megváltásban, életének az emberiségért való feláldozásában látja és öngyilkos lesz.

Mindezzel azonban a történéseknek csak egyik, logikai megközelítést adjuk, amely tele van kérdőjelekkel, ellentmondásokkal. Az európai kultúra pusztulását a férfi – teljesen egyértelműen: maga az író – épp Olaszországban éli meg, e kultúra egyik bölcsőjében, Nápolyban, ahol még élők a hagyományok, magát a népet nem fertőzte meg a civilizáció. Ám ugyanakkor az általános szegénység megalázó szorítással keseríti meg hétköznapijait; amelyek megváltoztatását csak a csodától remélheti. A megváltással rokon csodától, amelynek gondolata az „idegent” is áthatotta; ám amely csodának valóságos következményében ő maga sem hitt igazán. Olyannyira, hogy élete feláldozásának gesztusát is hangsúlyosan megkérdőjelezi. (Mint ahogy kétértelmű a regény címébe emelt *San Gennaro vére*nek csodája, illetve annak megjelenítése, amelyben egyszerre van jelen a természetfölötti jelenségekben való hit, de a kétely is.)

¹ RÓNAY László, *Márai Sándor*, Bp., 1998, 194–199; SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Márai Sándor*, Bp., 1991, 140–142.

² KULCSÁR SZABÓ Ernő, *Klasszikus modernség – karteziánus értéktávtalban*, Új Írás, 1990, 5. sz., 101–113.

³ LŐRINCZY Huba, „... lehet-e megváltani a világot?” = L. H., *Ambrustól Máraihoz*, Szombathely, 1997, 335–350.

Nem lehet kétségünk, a hős és gondolkodásának többsíkú ellentmondásossága – magáé Márai Sándoré, aki csalódásait és nemes elszánásait akár önvallomásként is megírhatta volna; ám ezt feltehetően túl közvetlennek és laposnak találta, s ezért megjelenítésükhöz egy meglehetősen bonyolult keretet talált ki, amelyben ő áll ugyan a középpontban, de testi valóságában csak villanásokra jelenik meg. Sorsát, gondolatait és megváltó szándékait – kizárólag mások mondják el: részben a regényhős öngyilkossága előtt, részben pedig a tettét követő kihallgatásokon.

E keret négy tételre tagolt szerkezetben jelenik meg, kimondva-kimondatlanul a címben felvetett csoda-motívum által irányítottan. A regényt nyitó két részt a „környezet” tölti ki: az elsőben Nápoly és „Rózsadombja” – Posillipo szegénységének a hétköznapi dominálnak, a másodikban a hétköznapi e nyomorúságával összekapcsolódó csodavárás, a szentek sajátos kultusza kerül előtérbe, zárófejezetében a tragikus végről szóló híradással. (Egy viharos napon a férfi a mélybe veti magát Posillipo kilátópontjáról, amely jelképesen a fölé a szikla fölé magasodik, amelynek tövében a legenda szerint Odüsszeusz kötött ki a félszemű Polüphemosz földjén.) A regény második fele a vallomásosoké. A harmadik részben a rendőr-ágens számol be főnökének a történetekről, természetesen elmondva mindazt a férfiről, amiről ő maga és a környék népe tudhatott – megérezve annak személyiségében a megváltás szándékát. (A „hatóság” ugyanis tisztázni kívánta: nem gyilkosság történt-e, hiszen a központi hivatalt tájékoztatnia kellett a nemzetközileg ismert hős sorsáról.) Majd a ferences páter következik, a férfi tudós kollégája/barátja, aki elmondja az eltávozott élményeit az alakuló új diktatúráról, emigrálásának indítékait, illetve a hontalanság ellentmondásait és a megváltásra való elhatározás kialakulását. A negyedik, záró részben az asszony, az eltávozott élettársa következik. (Ő is beidézte a rendőrfőnök-helyettes.) Ám vallomását nem a rendőrségen halljuk, hanem egy romos templomban, ahová a kihallgatás előtt betért, s gyóntatószékben könnyebbül meg szorongásaitól; amelyek ugyanúgy az emigrálás körülményei körül forognak, de természetesen más látószöggel, s kiegészülnek utolsó közös vállalkozásuk, Szent Ferenc Assisijába való zárandoklásuk élményeivel. (Ezek egyben az utolsó lökést adták a férfi megváltó szándékainak.) A kötetet az elemek: a földet megtestesítő Vezúv, a tenger és a szél mitikus megszólalásai zárják, amelyekből kitetszik az ember törpesége és nagy ívűnek képzelt akarásainak értelmetlensége.

A *San Gennaro vére*nek e nagyon vázlatos és helyenként leegyszerűsítő felvezetését nem „elemzésnek”, csupán kiindulásnak, viszonyítási pontnak szántuk ahhoz a vizsgálódáshoz, amely a regény keletkezését szeretné megvilágítani. (Ám amely természetesen néhány ponton a mű lényegesnek tetsző vonatkozását is érinti.)

A keletkezés időpontjának és körülményeinek a kérdése joggal vetődik fel a kutatókban, legutóbb Lőrinczy Hubában, hiszen ahány tanulmány – annyi feltételezés. Rónay László a mű elkészültét 1957-re teszi, Kulcsár Szabó Ernő 1958-ra, Szegedy-Maszák Mihály pedig 1965-re, a regény első, londoni megjelenésére. Kísérletünk a kérdés eldöntésére, illetve megközelítésére két, időközben hozzáférhetővé vált forrásra támaszkodik.

Mindenekelőtt az író naplóinak azok a részletei voltak a segítségünkre, amelyek Máraiék nápolyi éveiről tudósítanak. (Mint ismeretes, 1948 októbere és 1952 tavasza között tartózkodtak itt.) Ám a naplóknak nem az a változata, amelyet írójuk művé kerekített, elhagyva az eredeti feljegyzésekből minden „feleslegesét” – és személyeset (lásd *Napló 1945–1957*), hanem az, amelyik a kimaradt – s állítólag csonkítatlan – részleteket tartalmazza. E szövegek a megszerkesztettnél jóval őszintébbek – és bővebbek, ami nem kis meglepetésre azt jelenti, hogy már öt vaskos kötetük jelent meg (lásd *Ami a Naplóból kimaradt 1945–1946, 1947, 1948, 1949, 1950–1952*), s azok még mindig csak az Amerikába való érkezés első hónapjaiig jutottak. Befejezetlenségükben is valóságos kincsbányák, hiszen az egész életmű minden eddiginél mélyebb megértését kínálják. Tanulmányozásuk során azonban természetesen csak a témánkhoz közvetlenül kapcsolatos részletekre voltunk kénytelenek szorítkozni.

Csábító lett volna például részletesen számba venni akár azokat a sorokat, bekezdéseket, amelyeket utóbb írójuk a *San Gennaro vérébe* tárgyyszerűen beépített. A színhelyeket például, Posillipo látnivalóit, a nápolyi templomokat: a Gesù Nuovót, a Santa Brigidáét stb., amelyek azt is érzékeltetik, milyen módszeres szenvedéllyel tárta fel Márai „kapavágásonként” a megszeretett új hazát;⁴ vagy a mellékszereplőket: a salátát, árticsókát áruló rongyos, de kedves gyerekeket, a bénult fiát sétáltató őrnagyot, a posillipói bár állatszerető tulajdonosait, a futballozó kispapokat, a szenteket babonásan csodára kérőket, készítőket – a sor hosszan folytatható.⁵ S nem feledkezhetünk el azokról a szellemi forgácsokról sem, amelyekből utóbb a regény gondolati szövedéke épült: a citoyen-eszme és az eltömegesedett világ szembeállításáról,⁶ a hazával való új típusú kapcsolat-ról, a csoda gondolatköréről,⁷ Szent Ferenc tanításainak, példájának értelmezéséről,⁸ a megváltás szándékának a megfogalmazásáról.⁹ Mindennek számbavétele, értelmezése külön tanulmányt igényelne. (S az 1945–57-es *Napló* megfelelő részeivel való összekapcsolódást Lőrinczy Huba már egyébként is elvégezte.)

Közülük ezúttal csak egyetlen gondolkört emelünk ki: a kivándorlást, amely a továbbiakban a regény szerkezetére és cselekményének kimunkálására meghatározó hatással volt. Az okokról – Európa polgári hagyományainak eltűnéséről, az eltömegesedés és a diktatúra előrehaladásáról – már röviden szoltunk. Ezúttal azokra a meglehetősen prózai motívumokra irányítanánk a figyelmet, amelyek 1950-től mind gyakrabban tűntek fel a feljegyzésekben. Azzal a kijelentéssel indultak, hogy „nem akarok a bolsevisták közelében élni”,¹⁰ folytatódtak azzal, hogy írójuk megelégtelte „az állampolgárság nélküli,

⁴ *Ami a Naplóból kimaradt 1949*, Toronto, 1999 (a továbbiakban: 1949), 100, 33, 14; *Ami a Naplóból kimaradt 1950–1951–1952*, Toronto, 2001 (a továbbiakban: 1950–52), 26, 189; illetve 1949, 19.

⁵ Koldusgyerekek: 1950–52, 68; őrnagy: 1949, 26, 97; 1950–52, 97; bártulajdonos: 1950–52, 133; kispapok: *uo.*, 271; szentekhez könyörgők: *uo.*, 8–9.

⁶ Lásd 1949, 16; 1950–52, 198.

⁷ Lásd csoda: 1950–52, 7, 100.

⁸ Lásd 1950–52, 92, 99–100.

⁹ „Semmiféle Nagy Rendszer nem lehet megoldás, segíteni sem tudnak a rendszerek. A világ oly helyzetek felé fejlődik, amikor már csak az egyes ember segíthet. Az egyéniség.” 1950–52, 178.

¹⁰ Lásd 1949, 265; 1950–52, 91, 101.

rendőri felügyelet alatt való hasztalan lézengést Európában”,¹¹ majd kiegészültek azzal a ténnyel, hogy az anyagi tartalékok kezdtek kifogyni, s közben felvetődött egy tengerentúli, konszolidált élet reménye, amely a család jövőjét is biztosítani látszott.¹²

A racionális megfontolások ellenére Márait ugyanakkor egyre inkább vonzotta Olaszország és az olaszok. „Mind kevesebb kedve van” tovább menni. Egyszerűen fél az amerikai úttól;¹³ növekszik benne a „közöny és ellenszenv, mi több: a megvetés a kivándorlás iránt.”¹⁴

S az ellenállás oka is egyértelmű: sorsát Márai egy olyan társadalomhoz kényszerülne így kötni, amelynek technikai civilizációja, műveletlensége, tömegkultúrája és cinizmusa – ekkor is és korábban is – idegen volt tőle.¹⁵ „Amerika számomra nem lehet más – írja naplójában –, mint menekvés itteni veszélyek elől és önkéntes vállalása az odaáti veszélyeknek; az elprolisodásnak, a szellemi ember és szellemi munka teljes megvetésének, a ráógumis embertelen lelketlenségnek.”¹⁶

Amikor 1952 első napjaiban az amerikai konzulátuson kézbe kapja bevándorlási vízumát, az utcára kilépve elsírja magát: „a kék eget nézem és sírni kezdek ... Az olasz eget nézem és csorognak a könnyeim.”¹⁷ Hat sorral ezt követően pedig az alábbi mondat olvasható: „Nem lehetetlen, hogy belehalok, ha kimegyek Amerikába.”

A *San Gennaro* vérének központi gondolatánál vagyunk. – Igaz, nem ekkor született. Már 1950 közepén felmerült, ekkor még „szelídebb” formában. „Örültség lenne elköltözni Posillipórról, Olaszországról ... S ha rákényszerít valamilyen végzet, akkor az egy-féle szerencsétlenség lesz.”¹⁸ S nemcsak a napló szerkesztetlen változatában említi. Fél évvel később viszont látjuk a művé emelt szövegek között is, amelyek az alábbiakban zárják a *cumae-i Szibilla* barlangjának látogatását. „A tó sötét. A kimmenosiak zord otthona felett rideg tramontana süvöltött. Gyalog megyek Pozzuoliba. Útközben arra gondolok, nagy szerencsétlenség lesz, ha egyszer el kell mennem innen.”¹⁹ S ugyanezt a hangvételt és gondolatot látjuk viszont egy sorrentói kirándulás záróképében is: „A visszaúton, a tengerparton, az életérzésnek olyan erős hulláma, mint ezt ritkán éreztem valaha is: e pillanatban megértem, nagy szerencsétlenség lesz az életemben, ha egyszer el kell mennem innen.”²⁰

¹¹ Lásd 1950–52, 174.

¹² A felvetés először ironikusan merült fel. „Kivándorolni az Egyesült Államokba s fizikai munkából élni. Odakinn »irodalom« nem kell; bestsellert nem vagyok hajlandó írni, akkor inkább gyárban seperni.” 1949, 124. Lásd még 1950–52, 199–200.

¹³ Lásd 1950–52, 112, 148.

¹⁴ Lásd 1950–52, 234, 233.

¹⁵ S nem kedvezőbb a véleménye az amerikai irodalomról sem: „az amerikai irodalom, tisztelet a kivételnek ... oly mély szinten van, mint a moszkvai. Az üzleti vagy politikai propaganda szolgájának lenni – ... ez a választás lehetősége.” 1949, 142.

¹⁶ Lásd 1950–52, 202.

¹⁷ Lásd 1950–52, 249.

¹⁸ Lásd 1950–52, 61.

¹⁹ *Napló 1945–1957*, 156.

²⁰ *Napló 1945–1957*, 168.

Nincs szándékunkban az idézetek túlmagyarázása. Azokból egyértelmű, hogy az Európától, Olaszországtól való elszakadást Márai tragikusan: korábbi élete megszakadásának élte meg, amit regényíró alteregója, pontosabban: megalkuvásra képtelen énje öngyilkosságaként jelentett meg. Durván szólva: egyfajta szerepjátszásként, amelynek indokául még egy további késztetést állít az elmondottak mellé: a regénybeli történetben a kivándorlási hivatal csak társának, a nőnek adja meg az amerikai bevándorlási engedélyt, a férfit Ausztráliába kívánja irányítani.

E történet és koncepciója azonban csak igen hosszasan és ellentmondásosan alakult ki Máraiban. Igaz, már a Rómából Nápolyba tartó első vonatúton megfogalmazódik „egy regény” terve, s címe is kész: *San Gennaro vére*. Elgondolása azonban még eléggé általános és bizonytalan: „Egy ember megérkezik Nápolyba és elhatározza, hogy megváltja a világot...”²¹ Az ötlet – hónapok múltán – ismét felbukkan a naplóban, de akkor már a megváltás gondolata nélkül: „A *San Gennaro vére* talán őszre megelevenedik. Meg kell találni a műfajt, amely nem monológ, nem is harmadik személy ... valami, ami hasonlít az eposzra, vagy a rendőri jelentésre.”²² A szövegösszefüggésből egyértelműen kitetszik: a tervezett mű „hőse” ekkor még maga a 3. és 4. század fordulóján élt szent; még csak nem is vérenek a csodája, rövid időre cseppfolyóssá válása, amelynek leírására a naplóban csak hónapokkal később: évente háromszor (május első vasárnapja előtti szombaton, szeptember 16-án, a szent halálának évfordulóján és december 16-án) megismétlődő alkalmával került sor. (Amikor Márai ugyanúgy, mint a regénybeli férfi – külön meghívottként – feleségével közvetlen tanúja lehetett a nápolyi Dómban az átváltozásnak.)²³

Majd ismét felbukkan a megváltás gondolata, a hazátlan „idegen”, ám még ekkor is csak alárendelten, a fő téma mellékszálaként: „...hagyom füstölni ezt a ... kis vulkánt, a *San Gennaro vére*t ... Talán egyszer kitör! Három részben képzelem el: az első rész harmadik személyben az alak bemutatása és Nápoly; a második rész egyes szám első személy, a vallomás; a harmadik rész a kis nápolyi orvos lelkendező előadása, aki a rendőrségen elmondja a *komiszár*-nak, hogy elhívták egy éjjel a szállodába egy *stranieri*-hez, aki haldoklott, s az volt a rögeszméje, hogy meg kell váltani a világot.”²⁴ – Az alak átmenetiségét jól példázza, hogy a napló következő bejegyzése ismét elsősorban a szenthez kapcsolódik, bár ekkor már a csoda kerül középpontba: „A *San Gennaro vére*t kezdem tisztábban látni. Nem lesz regény. Útleírás sem lesz. Egyes szám első személy sem lesz. Úgy kell leírni, hogy az alak, ki elmondja a csodát, láthatatlan és érzékelhetetlen legyen: csak a hangját hallani, arca ismeretlen marad.” Majd néhány bekezdéssel később: „A *San Gennaro vére* most már megolvadt; mégis »egyes szám első személy« lesz; de nagyon messziről lesz az, mintha gúnyosan beszélnék saját magamról.”²⁵

Még mindig 1949-ben vagyunk (az év második felében): a terv tovább alakul, de változatlanul a korábbi körben: „A *San Gennaro vére*t most már tisztán látom. Négy rész,

²¹ Lásd 1948, 239.

²² Lásd 1949, 23.

²³ Lásd 1949, 104–106.

²⁴ Lásd 1949, 53.

²⁵ Lásd 1949, 134–135.

négy váltott hang. Ki a szent, mi a csoda? ... Erre felel a négy hangú szólam.” (A négyes tagolás mindenestre már megszületett.)²⁶

1950 továbbra is csak a terveké, majd a fogadkozásoké, azzal, hogy a *San Gennaro vére* mellé még további két mű kerül: az utóbb *Béke Ithakában* címmel megjelent *Viszontlátás Ithakában* és a szociográfiát sejtető *Posillipo és vidéke*.²⁷ Egy félreérthető soron is megakadhat a szemünk, amely nem várt bejelentést tartalmaz: „A *Viszontlátás Ithakában* és a *San Gennaro vére* meglehetősen elkészült ebben a hallgatag esztendőben.”²⁸ Ám ennek a bejelentése csak a művek belső elgondolására vonatkozhat, hiszen a napló következő idevágó megjegyzése szerint szerzőnk – az emigránslét másik megtestesítője, az örökké kutató és felfedező – Odüsszeusz regényének a tényleges írásához/fogalmazásához csak 1950 közepén látott hozzá.²⁹

A *San Gennaro vére*nek regényterve a *Béke Ithakában* befejezése után, 1951 első felében kerül újra szóba. Nem is egyszer, de továbbra is csak fogadkozások formájában: „nem lehetetlen, hogy e közeli napokban írni kezdem”, „ma írni kezdtem a *San Gennaro vére*t...” Lehet, hogy született néhány bekezdés, de utána megint csend és újra csak buzgalom: „most már kezd kedvem lenni ehhez a munkához.”³⁰ Végül egy határozottabbnak tűnő ígért: „Amíg ez erkélyen ülünk ... egyszerre megelevenedik számomra a *San Gennaro* hangütése ... Most már nincs semmi akadály a annak, hogy megírjam ezt a könyvet.”³¹

1951 második felében vagyunk. A szép elgondolás azonban ekkor sem tud valóra válni. 1951 szeptemberében Münchenben beindítják a Szabad Európa Rádió adásait, fő munkatársai közé Márait is meghívják.³² S ő nemcsak eszmei indításokból fogadja el a felkérést. Igenjét anyagi megfontolások is nyomatékositották. – A regényírást a hétköznapiak egy csapásra tartaléklángra kényszerítették. A *San Gennaro vére*t Márai már csak „egy ujjal” írja, vagy kevésbé virágnyelven szólva: „a rádióban szorgalmasan olvasom a mondókámat ... csak éppen három hónapja nem írtam a könyvem...”³³

Ugyanazoknál a konfliktusoknál vagyunk, mint amelyekről a kivándorlás kérdéseinél szoltunk, kiegészítve most azzal a dilemmával: kenyérkereset vagy alkotás?

1952 feljegyzései továbbra sem árulják el a készülő mű pontos elgondolását. Egy ízben csupán annyit tudunk meg, hogy szerzőjük „írja”, másik alkalommal viszont egy új szempont felmerüléséről is hírt kapunk: „Délelőtt megvilágosodott végre a *San Gennaro vére* térfogati megoldása. Azt, ami a könyvben a csodára vonatkozik, egy nő mondja el, a kopott-rozoga nápolyi templomok valamelyikében egy beretvátlan, penészesen viseletes, bóbiskoló öreg papnak. Köréje építeni a másik Nápolyt, – a pogányt, a babonásat, a csodavárót és hitetlent.”³⁴ Mindebből az derül ki, hogy a regény még változatlanul az

²⁶ Lásd 1949, 177.

²⁷ Lásd 1950–52, 56, 60.

²⁸ Lásd 1950–52, 63.

²⁹ Lásd 1950–52, 70.

³⁰ Lásd 1950–52, 203, 206, 222.

³¹ Lásd 1950–52, 224.

³² Lásd 1950–52, 214.

³³ Lásd 1950–52, 235, 243.

³⁴ Lásd 1950–52, 250, 256.

1949-es elgondolás keretei között mozog: középpontjában továbbra is San Gennaro csodája áll, egyetlen utalás sem esik a „férfi” öngyilkosságára, tettének indítékaira.

1952. április 12-én indult a hajó Máraiékkal Amerikába, s vitte a kéziratok közt a regény vázlatait is. Egyértelmű tehát, hogy azok kiegészítésére, kidolgozására már csak Amerikában került sor. Mikor, hogyan, milyen körülmények között, s nem utolsósorban: milyen lelki késztetések nyomán? Csak sejthetjük, hogy megfogalmazása mögött az óhaza, Olaszország iránti nosztalgia és az új körülményekkel való kényszerű szembesülés áll. Erről azonban egy szót sem ejt a *Napló* szerkesztett változata – s a kimaradt részekbe, kéziratokba nem volt módunk betekinteni.

Egy bizonyos: a szövegnek valamikor 1955 végén, 1956 elején már el kellett készülnie, hiszen 1957 első felében *Das Wunder des San Gennaro* címmel megjelent a már közel négy évtizede Németországban élő Podmaniczky Tibor és Márta fordításában.³⁵ Feltételezhetően ennek a ténynek az alapján tette Rónay László és Kulcsár Szabó Ernő 1957-re, illetve 1958-ra a mű keletkezését.

A Baden-Badenben és a Holle kiadónál megjelent német fordítás kézbevétele azonban nem várt meglepetésekkel szolgál. Ez a kötet is négy részből áll, ám azok szövege nem azonos a mű 1965-ben közzétett magyar kiadásával. Voltaképpen csak a regény felét adja, hiányzik belőle ugyanis a Nápolyt megelevenítő első két rész. „Cselekménye” csupán a férfi öngyilkosságát követő kihallgatások, illetve vallomások leírására korlátozódik. Az I. rész a rendőrfelügyelő-helyettes, a vicequestor és az ágens párbeszédét adja, a második pedig a „padre”, a ferences barát megszólalását. Az ő kihallgatója azonban már nem a rendőrfelügyelő-helyettes (mint a későbbi változatban), hanem annak főnöke, a questor. A III. rész a „nő” gyónásnak beillő vallomásából áll – s nagyjából megegyezik a végső szöveg IV. részével, kivéve annak utolsó, a Vezúv, a tenger és a szél hangját megszólaltató fejezetét; mely utóbbi ebben a változatban önálló, IV. egységgé lép elő. Mint látható, az 1949 végén elgondolt négyes tagolást kivéve³⁶ a regény egész korábbi felépítése megváltozott. San Gennaro élete és csodája teljesen háttérbe szorult. A narráció középpontjában a férfi és megváltása (öngyilkossága?) áll, illetve annak magyarázata: az ágens, a ferences barát és az élettárs előadásában. Mind a háromban felvetődik ugyan a csoda kérdése, majd a megváltás szándéka, de a férfi sorsának alárendelten. A padre szavaiban inkább az intellektuális indokok, a nőében az érzelmiek kerülnek előtérbe. San Gennaro vérének csodája ez utóbbi gyónásába épül bele – mint kettőjük (a férfi és a nő) közös élménye (s abban a szellemben, ahogy azt a napló 1949-es feljegyzéseiben megismerhettük).³⁷ A regény egészében szemlélve: a férfi megváltó szándékainak egyfajta ellenpontoszásként, értelmük megkérdőjelezéseként.

³⁵ A szocialista felfogású Podmaniczky Tibor (1884–1960) még a Horthy-korszakban távozott Nyugatra, és műfordításból tartotta fenn családját: Adyt, József Attilát, Illyés Gyulát, Molnár Ferencet és Márait tolmácsolta (*Verzauberung in Ithaka*, 1952). Lásd BÁN Györgyi, *Emlékezés Podmaniczky Tiborra*, Új Látóhatár, 1960. márc./ápr. 2. sz., 173.

³⁶ Lásd a 26. jegyzetet.

³⁷ Lásd a 23. jegyzetet.

A *San Gennaro vére* kialakulásának egy közbülső állapotával állunk tehát szemben, amely egyedülálló értékű, hiszen Márai magyar nyelvű fogalmazványa elveszett vagy legalábbis lappang. Így csak német változata tud eligazítani bennünket az alkotói folyamat alakulásáról. (Tegyük hozzá: a baden-badeni kiadás önmagában is ritka: Magyarországon csak az Országos Széchényi Könyvtár példányáról tudunk. Így már-már kézirat értékű.)

Podmaniczky Tibor fordítása azonban nemcsak szerkezeti vonatkozások miatt érdekes. Szövege lényeges stilisztikai eltérésekre is felhívja a figyelmet. Előadását tekintve jóval bőbeszédűbb és körülményesebb, mint a végleges változat. Egyben arról is tanúskodik, hogy Márai utóbb elégedetlen volt korábbi szövegével, s tömörebbé és egyszerűbbé alakította szereplőinek megszólaltatásait. Nem célunk e változtatások maradéktalan feltérképezése. Csupán néhány jellegzetes példán szeretnénk érzékeltetni mibenlétüket.

A húzások, egyszerűsítések egy része tartalmi jellegű: olyan mondatokat tüntet el, amelyek feleslegesen terhelték az eredetit. Ezt tapasztalhatjuk a német kötet legelején: a rendőrfelügyelő és az ágens beszélgetésének 5. – magyarul a regény III. rész 6. – fejezetében. Az ágens arról számol be, hogy maga is a férfi hatása alá került: a belőle áradó nyugalom és megértés arra készítette, hogy elmondja életének, múltjának legféltebb titkait. Főnöke közbevetette: – De azért, remélem, udvarias voltál. Az ágens hosszan válaszol erre, s válaszában a menekültek általános kérdéseit is érinti, az alábbiak szerint:

„– Du warst aber höflich, hoffe ich.

– Höflich, immer höflich – antwortete der Agent. – Ich war höflich, Commendatore, aber meine Höflichkeit änderte nichts an der Tatsache, daß Europa diese Menschen nicht mehr braucht. Es ist kein Platz für sie in Europa. Sie müssen verschwinden nach Amerika, oder Australien, oder sonstwohin ... warum eigentlich? Ich weiß es nicht, Commendatore. Vielleicht, weil sie sich allzusehr verbunden fühlten mit all dem, was für uns Europäer Heimat ist...?

– Nun, Flüchtlinge sind eben Flüchtlinge.

– Sie flüchteten aber zu uns ... Und dann mußten sie erfahren daß sie aus Europa fortmüssen. So lautete die Vorschrift. Der Mann sprach darüber nicht. Er war nur reisebereit, weil er ein Flüchtling war, der es verstanden hat, daß Europa nicht bereit ist, ihm eine Heimat zu geben. Er saß im halbleeren Zimmer, die Signora lag draußen im Liegestuhl und bewegte sich nicht, als ob sie schlief. Und ich begann plötzlich zu reden. Ich fragte nichts, bat ihn einstweilen nicht um seine Papiere, tat nicht höflich, begann aber zu reden. Ich redete über mich selber. Ich habe ihm alles gesagt.”³⁸

A végső változatban e hosszú passzusból mindössze az „Udvariasan, mindig udvariasan” kijelentés maradt meg. Az összes többit kihagyta szerzőjük, feltehetően abból a megfontolásból, hogy a politikai menekültek helyzetéről a továbbiakban részletesebben szól majd a ferences szerzetes – s az ő megfogalmazása kétségkívül meggyőzőbben és értelmesebben hangzik. (Nem szólva arról, hogy ezen a helyen hátráltatja az ágens beszámolóját és nem segíti elő a férfi „megváltói” kisugárzásának érzékeltetését.)

³⁸ *Das Wunder des San Gennaro*, Baden-Baden, 1957 (a továbbiakban: *Das Wunder*), 37–38.

A húzások nagyobbik része azonban nem is annyira tartalmi, mint ábrázolásbeli s részben stilisztikai természetű.

A regény 1965-os kiadásában mind a padre, mind a férfi élettársa hosszan, nyugodtan, áradón mondja el emlékeit. Az 1957-ben megjelent szöveg viszont szaggatott. A rendőrfelügyelő, de a szerepét gyóntatásnak felfogó pap is állandó kérdésekkel, közbeszólásokkal igyekszik „gördülékenyebbé” tenni a vallomást. S e szaggatottságot maga az író is fokozza azzal, hogy minduntalan közli: a kihallgató, a gyóntató miként fogadja az elhangzottakat. (Feltételezhetően azzal az írói szándékkal, hogy az egyhangúnak vélt visszaemlékezéseket ezzel a fogással élénkebbé tegye.)

A padre és a questor beszélgetése a fordítás II. részének 1. (a magyar szöveg III. részének 9.) fejezetéből elsősorban a szöveg puritán leegyszerűsítését példázza:

„A padre ezt mondta:

– Iparkodok felelni. Ahogy tudok. Először a tények. Két kongresszuson találkoztam vele. Közös a szakmánk. Most, amikor Itália átjáróház a menekülő idegenek számára, gyakran megesik, hogy régi ismerősök jönnek a rendházba. Segítséget kérnek vagy tanácsot. Ez az ember nem kért semmit. Csak felkeresett, amikor megérkezett. Úgy értem, nem kért vallási tanácsot, sem lelki vigaszt. Nem kért ajánlást a hatóságokhoz. Azt hiszem, volt valami pénze. Elmondom önnek, úgy, ahogy láttam, s ahogy később, mikor magam sem értettem egyet-mást, iparkodtam megérteni ... Jó neve volt a hazájában. És jó neve volt, hazáján kívül, a szakmájában. Biztosan tudom, hogy nem kényszerítették szökésre. Soha nem is mondta, hogy kényszerítették. Az a fajta szakember volt, akit minden erőszakos rendszer szívesen megtűr otthon. Azt sem kérik tőlük feltétlenül, hogy belépjenek az éppen időserű pártok valamelyikébe. Az erőszakos rendszerek örülnek, ha egy tisztelt név és egy jó szakember, akit külföldön ismernek, otthon marad, semleges munkaterületen dolgozik. Ezzel az emberrel is ez történt. Minden erőszakos rendszer örül, ha egy tudós, művész, egy író otthon marad, az erőszakos rendszer zónahatárain belül. Megtűrik akkor is, ha nem politizál ... Közelről mindez másképp van. Az ilyen rendszernek fontosabb, hogy felmutathat otthon és a világnak egy művészt, egy író, egy szakembert, aki viszonylagos és látszólagos szabadságban dolgozik és munkájával hasznára van a rendszernek, mint egy mártír, egy neves mártír, akit a rendszer kénytelen elnémítani és üldözni. Az ilyesmi népszerűtlen. Üldözik a politikust, akinek más a véleménye. Üldözik a kis szakembert, aki nem túlságosan fontos, aki valamilyen munkahelyen ellenáll, akit nem kedvelnek, akit pótolni lehet, vagy akit elrettentő példa kedvéért fel lehet áldozni ... De egy jó név, aki a tetejébe jó szakember is, többet ér, ha csendesen otthon marad, elvonul, ártatlanul morog a rendszerre. Az ilyen ember többet ér a náciknak vagy a kommunistáknak, mint egy mártír, vagy egy száműzött.”³⁹

Az ezt megelőző német fordítás még így hangzott (a kurzívval szedett mondatokat az író utóbb kihúzta):

³⁹ *San Gennaro vére*, Bp., 1995. Szövege azonos a regény 1965-ös kiadásával (a továbbiakban: *San Gennaro*, 1995), 147–149.

„– Ich werde mich bemühen, nach bestem Wissen zu antworten. Zunächst die Tatsachen. Ich begegnete ihm auf zwei Kongressen. Wir sind beide vom gleichen Fach. Jetzt, wo Italien ein Durchgangshaus für flüchtende Fremde geworden ist, kommt es oft vor, daß sich alte Bekannte an unser Ordenshaus wenden. Sie bitten um Hilfe oder Rat.

Der Quästor hörte dem Mönch lächelnd zu. Sie saßen in bequemen Lederstühlen. Der Quästor war ein Mann Mitte sechzig, hatte blaue Augen und lächelte oft. Er sprach leise und höflich:

– Um was für eine Hilfe bat dieser Mann, Hochwürden? ...

Der Padre erhob die Hand:

– Dieser Mann bat um nichts. Er suchte mich nur nach seiner Ankunft auf. Ich meine damit, daß er keinen religiösen oder seelischen Trost wollte. Er bat auch nicht um eine Empfehlung an die Behörden. Ich glaube, daß er über gewisse Mittel verfügte. Ich erzähle Ihnen die Dinge, Exzellenz so wie ich sie sah, und wie ich sie später, als sie mir selber unklar wurden, zu verstehen versuchte.

– Ich bin Ihnen sehr dankbar dafür, Hochwürden.

Der Padre holte tief Atem:

– Er hatte in seiner Heimat einen Namen – sagte er unsicher. – Und er war auch außerhalb seines Vaterlandes in Fachkreisen bekannt. Ich weiß ganz genau, daß niemand ihn zur Flucht zwang. Dies hat er auch nie gesagt. Er gehörte zu den Fachleuten, die jede Diktatur gern zu Hause duldet.

– Sie meinen, er war ein Mitläufer? ...

– Keineswegs. Man verlangt von ihnen nicht einmal, daß sie in eine der eben aktuellen Parteien eintreten. Die Diktaturen freuen sich sogar, wenn gute Fachkräfte von internationalem Ruf zu Hause bleiben und sich auf einem neutralen Arbeitsgebiet weiter betätigen. So geschah es auch mit diesem Mann.

Der Quästor reinigte seine Augengläser und sagte obenhin:

– Interessant. Weshalb ist er dann zu uns gekommen? ...

– Jede Diktatur freut sich, wenn ein Gelehrter, Künstler oder Schriftsteller zu Hause, innerhalb der Grenzen des Landes verbleibt. Sie dulden seine Anwesenheit selbst dann, wenn er sich nicht um politische Fragen kümmert. Aus der Nähe sieht natürlich alles anders aus.

Der Quästor lehnte sich im ledernen Armstuhl zurück. Er fragte mit einladender Handbewegung:

– Ich wäre Ihnen dankbar, Hochwürden, wenn Sie mir erklären würden, wie es aus der Nähe aussieht ...

– Für ein derartiges Regierungssystem ist es wichtiger, daß es zu Hause und in der Welt einen Künstler, einen Schriftsteller oder einen Fachmann vorzuzeigen vermag, der in relativer und scheinbarer Freiheit arbeitet und damit dem herrschenden System zum Nutzen gereicht, als aus ihm einen Märtyrer zu machen, der von der Diktatur verfolgt und zum Schweigen gebracht wurde. So etwas ist unpopulär.

– Si, si. Unpopulär, das ist das richtige Wort.

– Man verfolgt den Politiker, der anderer Ansicht ist. Man verfolgt den kleinen Fachmann von nicht besonderer Bedeutung, der auf seinem Arbeitsplatz Widerstand leistet, den man nicht liebt, den man ersetzen kann, den man als abschreckendes Beispiel opfern kann. Aber ein Fachmann mit gutem Ruf ist mehr wert, wenn er ruhig zu Hause bleibt, zurückgezogen lebt und das System harmlos kritisiert. Ein solcher Mann ist für die Nazis oder für die Kommunisten mehr wert als ein Märtyrer oder ein des Landes Verwiesener...⁴⁰

Az „asszony” és a „gyóntató” párbeszédét a fordítás III. részének 1. (a végleges szöveg IV. részének 1.) fejezetéből azért érdemes a fentiek mellé állítani, mert ez utóbbi a korábbi kihagyások mellett a szerzőnek azon törekvését, illetve bővítéseit is példázza, amelyek egy-egy újabb mondat beiktatásával segítettek, javítottak a vallomás életszerűségére. (Ezúttal a magyar szöveg kurzivált részeire irányítva a figyelmet.)

„A nő ezt mondta:

– Azt akarta, hogy öljem meg. Azon a helyen, ahol lezuhant, a korlát hibás volt. Ez a kerítés kőből épült. Tegnap is megnéztem. A kő korhadt azon a helyen. Ha valaki a kerítésre támaszkodik, megeshet, hogy néhány kődarab elmozdul. És akkor lezuhan a mélybe a korlát egy darabja. S aki a korlátnak támaszkodott, az is lezuhan ... Abban az órában nagy vihar volt a tengeren. És fenn a parkban is nagy szélvihar volt. Senki nem látta, amikor a korlátnak támaszkodott. Bocsásson meg, padre ... nem tudom, meghallgat-e? *Úgy értem, meghallgat-e mindent?* Igen? ... Köszönöm. Mert mindent meg kell mondanom. Innen, igen, ebből a templomból, ebből a gyóntatószékből, ha végeztünk ... úgy értem, ha meghallgatott ... átmegyek a rendőrségre. Beidéztek, kettőre. Kihallgatnak. De azt hiszem, ott nem mondhatom el, amit valakinek el kell mondani ... *Menekült vagyok. Nem, nem volt a férjem.* Meg kell mondanom, padre, amikor beléptem ebbe a templomba, nem gondoltam arra, hogy győzni fogok. Nem is készültem ... Csak azért léptem be ide, mert a rendőrségre mentem, s ez a kis templom itt van a rendőrség szomszédságában. *Arra gondoltam, hogy bejövök ide, mielőtt belépek a rendőrség épületébe.* Ez a templom megsérült a háborúban ... Valahogy bizalmat éreztem ... Talán éppen azért, mert ilyen sérült, mert sértés érte ezt a templomot ebben a háborúban, mert még nem volt pénz felépíteni ... Már csak abban és azokban bízom, akik valahogy személyesen megsérültek a háborúban, személyesen veszítettek valamit ... azok tudnak valamit ... Ezért jöttem ide...⁴¹

A fentiek németül fennmaradt előzménye (a kihagyott részek kurziválásával):

„– Ich habe ihn nicht getötet.

Der Priester saß tief verborgen im dunklen Beichtstuhl. Durch das Gitter sah die kniende Frau nur die weißen Hände des alten Mannes. Sie wartete auf eine Antwort. Als keine kam, erzählte sie weiter:

– Die Einfassungsmauer war an der Stelle, wo er hinunterstürzte, schadhaft. Wie ich auch gestern feststellen konnte, sind die Steinblöcke, aus denen die Mauer zusammenge-

⁴⁰ *Das Wunder*, 51–53.

⁴¹ *San Gennaro*, 1995, 189.

fűgt worden war, morsch und bröckelig geworden. Wenn sich jemand dagegen lehnt, so kann es geschehen, daß sich ein Stein loslöst und hinunterfällt. Und mit ihm derjenige, der sich an die Mauer gelehnt hat. Zu der Zeit wütete ein Sturm über dem Meer, und auch oben im Park blies ein orkanartiger Wind. Niemand war zeuge des Geschehens ...

Der Priester schwieg. Die Frau fragte ängstlich:

– Verzeihen Sie, mon Père ... ich weiß nicht, ob Sie mich anhören wollen?

Nach langer Überlegung erwiderte der Priester einfach:

– Ich will Sie anhören.

Die Frau blickte ängstlich durch das Gitter:

– Ja? Ich danke Ihnen. Denn ich muß alles sagen. Von hier aus, von dieser Kirche, von diesem Beichtstuhl, werde ich, wenn wir fertig sind ... das heißt, wenn Sie mich bis zu Ende angehört haben ... hinübergehen zur Polizei.

– Zur Polizei? Warum denn?

Die Stimme des Priesters klang alt und müde.

– Hier gegenüber zur Polizei. Man hat mich um zwei Uhr zum Verhör vorgeladen. Ich glaube aber, daß ich dort nicht alles sagen kann, was ich jemand erzählen muß.

– Erzählen? Ich glaubte, Sie wollen beichten? ...

– Offen gestanden, mon Père ... als ich die Kirche betrat, dachte ich nicht daran, zu beichten. Ich bereitete mich auch nicht vor ... Ich trat hier ein, weil ich unterwegs zur Polizei war, und weil diese Kirche in der Nachbarschaft des Polizeigebäudes liegt ...

– Ja. Manche von der Polizei kommen hierher. Und? ...

– Ich las neben der Tür die Mitteilung, daß man hier auch auf französisch die Beichte abnimmt ... Verstehen Sie mein Französisch, mon Père?

– Ich verstehe Sie.

– Danke. Diese Kirche – Sie blickte um sich.

Der Priester erwiderte freundlicher:

– Diese Kirche wurde während des Krieges beschädigt.

– Ich sehe. Vielleicht eben deshalb machte sie auf mich irgendwie einen vertrauenerweckenden Eindruck ...

– Es war noch kein Geld vorhanden, um sie wiederaufzubauen.

– Ich vertraue nur mehr Dingen und Menschen, die in diesem Krieg Schaden erlitten haben. Diese wissen etwas. Deshalb kam ich her...⁴²

A leegyszerűsítés pusztán tényén túl a két vallomástévő megszólalását bevezető mondatokra is felhívnanak a figyelmet: „A padre ezt mondta”, „A nő ezt mondta” – amelyek nem csupán egyforma eltávolítást sugallnak, hanem a Biblia stílusának egyfajta reminiscenciáját s ezáltal a regényben felvetődött megváltás gondolatköréhez a stilisztikai rokonítást is.

Talán nem felesleges érintenünk a regény első változatának beosztásában – elsősorban a „gyóntató” fejezetben – eszközölt kisebb változtatásokat is.

⁴² *Das Wunder*, 141–142.

Ezek verbálisan nem hoznak semmi újat. Szövegük maradéktalanul megtalálható a fordítás 5., 9. és 12. fejezetében. Új szerepet azáltal kapnak, hogy Márai kiemeli s rövid, önálló fejezetekként ékeli be őket a nő viszonylag hosszú vallomásába. Mintegy intermezzókként. Olyan részletek ezek, amelyek a külvilág egy-egy pillanatfelvételével – a templombelső romos képe (6. fejezet), az elszundikáló, a vallomástevő iránt közömbös öreg pap gesztusai (a 11., a 14. és a 16. fejezetekben) – nemcsak tagolják a nő emlékezéseit, de egyben közömbösségükkel hangulati háttérként is működnek.

Végül külön és kiemelten kell szólnunk az első változatban végzett egyetlen, de annál jelentősebb bővítéséről, amely a padre beszámolójába ékelődött: a fordításkötetben ez utóbbi a II. rész 6., a regény végleges szövegében a III. rész 14. fejezete. E beszúrás abba az emlékezésbe illeszkedik bele, amely a „férfi” emigrációjának előzményeiről, a hontalanság megpróbáltatásait és a világmegváltás elhatározásának a kialakulását próbálja megértetni a rendőrfelügyelővel: a kommunistának mondott társadalmi berendezkedésről, az „új rendszer” kiszolgálóiról szól, akiket a férfi megfigyelt, s akik szellemi undorát kiváltották.

Az első fogalmazványban ez a folyamat még eléggé általános és viszonylag halvány. A végső variációban, amely tehát a fordítás 1957-ben történt megjelenése, az 56-os forradalom bukása után íródott, ez a fejezet korábbi terjedelmének többszörösére nőtt. Márai fontosnak tartotta, hogy részletezve vonultassa fel az ún. „kis prolik” és értelmiségiek sorát, akikből 1945 után az új rend támogatói verbuválódtak. De nem hagyja azokat a „társutasokat” sem, akik csalódásaikat követően a rendszer megreformálásán és a forradalom előkészítésén munkálkodtak; majd a bukást követően Nyugatra emigráltak és a kommunista-szakértők szerepét kívánták, Márai szerint, eljátszani.

Portréikban nem nehéz fedezni Lukács György és az író-emigránsok: Aczél Tamás, Ignotus Pál, Méray Tibor, illetve a már korábban Párizsban élő Fejtő Ferenc vonásait.

E bővítés fontosságára való tekintettel teljes terjedelmében közöljük a fejezetet: normál betűkkel a változatlanul hagyott sorokat, kurzívval az utólag beírtakat – és egyszerű áthúzással jelölve a korábbi szöveg utóbb feleslegesnek ítélt (az új formában pontosabban és részletesebben kifejtett) részleteit. (Végül: elhagyva a rendőrfelügyelő „kíséítő” kérdéseit és megjegyzéseit, amelyeket – mint jeleztük – a szerző a regény teljes egészéből kiiktatott.)

„– Mít feleltem? – kérdezte a pap. – Azt feleltem, hogy pap vagyok, és az én hitem szerint már megváltották a világot. Nem kell más, csak megvalósítani az isteni követelést az emberek világában. Ez a megváltás. Ezt feleltem ... Jártunk fel és alá a kertben. A narancsfák már elvirítottak. Azt mondta, nagyon figyelt, már otthon is nagyon figyelt. Látott egyfajta embert, aki belülről, őszintén rokonszenvezett a bolsevizmussal. Ezt az emberfajtát szociográfiai értelemben nehéz meghatározni, de talán ő az, akit így neveznek: a kis proli ... Tehát a csökkent értékű paraszt, a falurossza, a fegyelmezetlen életű és hiányos képzettségű munkás, akinek számára a bolsevizmus érvényesülési lehetőség s ugyanakkor a társadalmi bosszú, az egyéni kegyetlenségi hajlamok kiélésének, egyféle vad és felelőtlen heccnek a lehetősége ... Ez a fajta ember őszintén az erőszakos hatalommal tart. Ez volt a véreskezű náci pribék, s ez ma a kommunista üzemekben és a

lakóházakban a spicli és a hajcsár. Ez a fajzat nem olyan ritka és kevés, mint általában hiszik, de végül is nincsenek döntően sokan, a vasfüggöny egyik oldalán sem. A náci és a kommunista vezetőség megveti a kis prolit, de szívesen felhasználják őket a piszkos munkák elvégzésére. Aztán látta azt a másik, megint csak nehezen meghatározható társadalmi réteget, amely értelmiségi rétegnek mondja magát, s kezdeti ingadozások után összeáll a kommunistákkal vagy a nációkkal, mert sápot remél, vagy védelmet remél, vagy bosszút remél ... Bosszút miért? Mindig ugyanazért. Mert nem érvényesült. Mert az erőszakos rendszerek egyike, a náciizmus, kegyetlenül megsértette. Mert egy másik világban, amely fasizmussal próbált védekezni a bolsevizmus ellen, valamikor, valahol megbántották ... Mert nem tudta cselekedetekkel és eredményekkel pótolni azt, ami a tehetségéből és a jelleméből hiányzott ... Ez a fajta ember gyakori és inkább szálanomra méltó. Ezek rögtön csatlakoznak minden többségi párthoz, amely számukra védelmet és érvényesülést ígér. *Olyan önfeledten, mint egy epileptikus a roham elmúltával viselkedik. ... Az író, aki nem is tehetségtelen, de érzi, tudja, hogy hiányzik a tehetségéből valami ... az a többlet, ami kell ahhoz, hogy amikor ír, igazán alkosson ... tehát nemcsak úgy, hogy leírja, ami az emberekkel történik, hiszen ezt az újságok is leírják ... nem, hiányzik a többlet, az erő, ami kell ahhoz, hogy leírja, mi történik az emberekben, amikor történik velük valami ... És kínlódik, hiába van sikere, érzi, hogy kevés, erőtlen, amit ír ... és aztán belép a Pártba, mert akkor megnyugszik, az egyéni felelősség, az írói lelkiismeret kínjai enyhülnek, a Párt majd felel helyette is ... A közepes orvos, akinek rendelőjét elkerülték a betegek, de a többségi Párt jóváhagyásával kórházi főorvos lesz, egyetemi tanár ... Az énekes, aki elitta a hangját, és azt hiszi, ha rikkant egyet és elénekli az Internacionálét, megkapja Lohengrin szerepét ... Nem, ezek nem érdekesek. De látta azokat, akik valamilyen bonyolult öncsalással, az értelmük minden elutasító kritikája dacára, egy ideig elfogadják a kommunizmust mint megoldást, mint a magánélet és a társadalmi élet problémáinak megoldási lehetőségét ... Néha részt vállalnak a kommunista összeesküvésben, néha csak biccentenek hozzá, óvatos jóváhagyással, mint romantikus értelmiségiek ... és egy napon megrémülnek, mert iszonyodva tapasztalják, hogy egy nép, szótlanul, mindenre elszánt, félelmes hallgatással, végzetes elutasítással felel minden alattomos közeledési kísérletükre ... Akkor felocsúdnak és megrettennek, odébbállnak, így vagy úgy ... Később ezek lesznek a hivatásos exkommunisták és társutasok, akik úgy viselkednek, mint a kommunizmus szabadalmazott, okleveles szakértői ... Beülnek a szabad világban az íróasztalok mögé és fölényesen, orrhangon magyarázzák azoknak, akik soha nem voltak kommunisták, mi a rossz a kommunizmusban ... Figyelje meg, commandatore, milyen ritka ezek között az, aki megtagadja a kommunizmust ... Mindig csak azt szajkolják, hogy rosszak a módszerek, a kommunista vállalkozás még fiatal és tapasztalatlan, még történnek hibák ... De nagyon ritka, aki bevallja, hogy nem a módszerek rosszak, hanem a kommunizmus mint eszme és gyakorlat, rothadt és embertelen ... Azt mondta, ezek az exkommunisták és társutasok úgy viselkednek, mint a piromániákus, aki megrettent a tűzvészről ... igen, a tűzvészről, amelyet ő is segített felgyújtani ... De aztán megjegyd a tűztől, és ő a gyújtogató, gyorsan beállt kárbecslőnek egy tűzbiztosítási társasághoz ... Ezeket különösen nem szerette ... Erről többször beszélt ... Azt*

mondta, figyelte otthon ezeket a szellemi piromániakusokat, akik szemlesütve, selypegve falaznak a nihilnek ... *Kik ezek? Mindig a szellemi nyomorék ... A bankárfiú, aki beáll filozófusnak a kommunistákhoz, mert soha egyetlen önálló bölcséleti gondolata nem volt, de a kommunistáktól katedrát kap, ahonnan, ex cathedra, kihirdeti, hogy ő, a filozófus, tulajdonképpen felesleges a társadalomban, mert az osztályöntudat a kommunista világban feleslegessé tesz minden filozófiát ... Ez a fajta szellemi nyomorék, aki kéjesen kasztrálja önmagát, hogy aztán szerepet kapjon a szerájban, ahol, az ideológusok korában [sajtóhiba, az 1965-ös kiadásban: karában – B. F.] neki is megengedik, hogy kappanhangon énekeljen ... Mindig a szellemi nyomorék ... Ezek egy napon megrettennek és odébbállnak ... Néha csak otthon maradnak, köhintenek egyet-kettőt, hümmögnek, revideálnak ... De a nyomorék örökké nosztalgikus marad. Ha odébbállnak, fájdalmas mosollyal járnak és kelnek a világban, amely még vagy már nem kommunista ... Mindenkit lenéznek, aki nem tudja olyan jól a leckét, mint ők, az igazi kommunisták ... Ha otthon maradnak, tenyerüket a szájuk elé tartják és így súgják azoknak, akik megvetik a kommunizmust és a kommunistákat, hogy ők csak azért kommunisták és társutasok, mert így akarnak segíteni a népen, ilyen álruhában őrzik a nemzetet ... De a valóság más. És az emberek tudják, hogy ezek a nyomorékok nem a nemzetet őrizték, amikor elfogadták a párttól a katedrát vagy a kegyelemkenyeret, sőt a kegyelemkalácsot ... nem, mást őriztek. A lakást őrizték, aztán azt, hogy a feleségük cselédet tartott egy társadalomban, ahol mindenki, aki nem volt kivételezett, cselédsorba került ... Őrizték az utazási illetményeket, a külföldi kiküldetést, a kivételezettségi előnyöket ... És őrizték, népmentés ürügyén, mindennekfelett a Szerepet ... Őrizték az illúzióját annak, hogy ők is valakik, akkor is valakik, ha a saját erejükből nem tudnak azok lenni, akik aztán a Párt gúnyos-cinikus segítségével lesznek ... Ezek a finom emberek, akik egy napon sértődötten elődalognak abból a kommunista világból, amelyet segítettek megvalósítani ... és aztán odakünn, ahol még nincs bolsevizmus, nosztalgikusan suttoják, hogy tulajdonképpen szép és jó lenne a bolsevizmus, ha a bolsevisták meg nem akadályozzák, hogy ők, a finom, művelt exkommunisták és társutasok megvalósítsák a bolsevizmust. De azt mondta, ezeknek az embereknek nincs igazuk, amikor azt hiszik, a bolsevizmust másképp is meg lehet valósítani, mint ahogy ~~Lenin és Sztálin~~ csinálta ... Azt mondta, meggyőződött róla, hogy ~~Lenin és Sztálin~~ és hívei kitűnő bolsevisták voltak, akik remekbe csinálták a bolsevizmust, mert egy vállalkozást, amely nem emberszabású és ködös utópiák ígéretével elveszi az emberektől a magántulajdont, aztán a szabad munkavállalás, írás, hitélet és politikai véleménynyilvánítás jogát, nem lehet másképp megvalósítani, csak embertelen, erőszakos eszközökkel ... És abban is igaza volt Sztálinnak, amikor nem bízta a széplelkű romantikus kommunistákra, a társutas-nyomorékokra a bolsevizmus megvalósítását, hanem kiirtotta a régi gárdát, mert a poklot csak szakszerűen lehet befűteni ... tehát nem liberális tessék-lássék engedmények módszereivel, hanem szakember módjára, úgy, ahogy Sztálin és a bolsevisták, az igaziak csinálták ... Nem szerette az exkommunistákat és a sápitező, szemforgató társutasokat, akik szemlesütve panaszojják, hogy a módszerek tehát a terror, a rendőrállam, a bolsevista imperializmus rosszak. Tehát le kell győzni, de a kommunista ideológiát hagyni kell élni és erjedni. Ezeket a suttozó embereket vesze-*

delmeseknek tartotta. Azt mondta, nem érdemes együtt lenni emberekkel, akik a bendőjünkkel még mindig éhesen gondolnak valamire, amit az értelmükkel már kénytelenek elítélni. És azt is mondta, hogy nem hisz az exkommunistáknak abban a merevgörcsös fenyegetőzésében, amellyel a kommunistáknak azt ígérik, hogy ez a per, amely most már minden következményével elkezdődött a világban, a végén nem a kommunisták és a szabad vállalkozás hívei, nem is a kommunisták és a nyugati szocialisták, hanem a kommunisták és az exkommunisták között fog eldőlni ... Ebben sem hitt. Azt mondta, hisz abban, hogy ez a per a végén az istenhívő és a hitetlen emberek között fog eldőlni ... Minthogy deista volt, nem hitt a vallásokban, de hitt abban, hogy az emberi küzdelmek igazi értelme az istenhívő és a hitetlen emberek viaskodása. Az ő számára hitetlenek voltak azok, akik megtagadták az embernek azt a képességét, hogy belső, szellemi forradalommal szabadítsa fel önmagát, az embert, a társadalmi rendszerek rabságából ... Azt mondta, nem hisz semmiféle társadalmi megoldásban. Nem hisz másban, csak a megváltásban.”⁴³

Hosszú idézetünkhöz egyetlen kiegészítést kívánunk tenni: a bővítések részletezőbb kifejtését viszontlátjuk a *Föld, föld!*... című visszaemlékezések egy évtizeddel később keletkezett kötetében. (A két megnyilatkozás némileg megváltozott szellemisége külön tanulmányt érdemelne.)⁴⁴

Tanulmányunknak nem lehet feladata, hogy részletes elemzését, netán értékelését adja Márai politikai nézeteinek. Annyi a fejezet egyszerű átolvasásából is kitetszik, hogy tele van személyeskedő, igaztalan megállapításokkal és indulatokkal. Ehelyütt a mű kialakulása állt figyelmünk középpontjában, amelyben az életrajz és a „születés” összefüggései domináltak. A fenti vagdalkozásokból nem nehéz kihüvelyezni a forradalom bukásán érzett mély elkeseredést, amelyet még a két nagyhatalom érdekegyeztetése, vagy nyíltabban szólva: a magyar „ügy” nyugati cserbenhagyása is fokozott. Mindez alapjaiban járult hozzá, hogy Máraiban tovább erősödjön magára maradottsága és megváltói gesztusokba menekülő magatartása. Amit végül is a további alkotásban, a *San Gennaro* vérenek kibővítésében és csiszolásában szublimált.

Mielőtt az írói életmű felületes ismerői könnyelmű és túlzó következtetéseket vonnának le az indulatok által színezett portrékból – ellenpontozásként idézzük fel a napló néhány olyan helyét is, amely Márai „baloldaliságát” példázza (előrebocsátva, hogy terminológiájában a szocializmuson a nyugati és megújult szociáldemokráciát érti). „Ha van még mód reá, élni és dolgozni: a szocialistákat kell segíteni” – írja 1949 közepén; majd nem sokkal később: „A szocializmus egyetlen célja az embervédelem. De a bolsevizmus nem az embert védi, hanem a pártot.” Vagy még kategorikusabban: „Minden kapitalizmus, amely nem köt idejében ésszerű kompromisszumot a nyugati értelmezésű

⁴³ *San Gennaro*, 1995, 163–168.

⁴⁴ Ehelyütt említjük meg, hogy Podmaniczky Tibor fordítását még 1957-ben televízióra alkalmazta Max Gundermann; a szöveget október 17-én sugározta a Norddeutscher Rundfunk I. csatornája: a rendőrfelügyelőt Willy Trenk-Tebitsch, helyettesét Robert Lassen, az ágenst Manfred Inger, a ferences barátot Paul Edwin Roth, a Signorát Manja Wodowoz, gyóntatóját Heinz Kervenow alakította. Lásd *Funk-Uhr* (Dortmund), 1957, Nr. 41, 63. – Podmaniczky Tibor Márainak címzett, München, 1957. december 13-i keltezésű levele szerint a hamburgi rádió december 12-én hangjátékként is közvetítette (PIM, Márai-hagyaték).

szocializmussal, menthetetlenül a vörös, barna vagy zöld fasizmus egyik válfajába süllyed.”⁴⁵

Hosszúra nyúlt filologizálásunkból már csak a zárótétel maradt hátra. Az elmondottak alapján szinte bizonyosnak látszik, hogy a *San Gennaro* vérenek végleges formája 1957 után készült, a javítások és a kötet I–II. része is. A szerkesztetlen napló 1949 és 1951 közötti megjegyzéseire emlékezve, nagyon valószínűnek látszik, hogy a regénynek ez az első fele azokra az elgondolásokra vezethető vissza, amelyeket írójuk „Posillipói regény”-ként emlegetett.⁴⁶ Tartalmát tekintve pedig a naplónak azokból a rövid pillanatképeiből és portréiból épült, amelyek itt-ott elszórtan már annak idején feljegyeztek. Csakhogy megfogalmazásuk és megszerkesztésük egy új mágneses térben történt. A jelek azt mutatják, hogy a korábbi, forgácsszerű részletekben a couleur locale dominált, végleges formájuk azonban alkalmazkodott ahhoz a sodráshoz, amely a regény első változatát egységgé szervezte, s amelyet az emigráncssors, a csoda és a megváltás szándéka határozott meg. Ez az új egységbe-rendeződés, véleményünk szerint, hibátlanul sikerült. Nápoly-Posillipo szegénysége, reménytelensége és csodavárása nem csupán kiegészíti a hontalanság zsákutcáit és kiútkereséseit, hanem távlataiban eggyé is olvad azzal; s mindezzel természetes háttérrel nyújt s indíttatásaiban átszínezi a főhős kétségbeesését, nagyra törő és nemes elhatározását. Amely a regény világában látványos kudarcral, az író életében pedig egy kevésbé látványos, de gyakorlatias kompromisszummal zárult.

⁴⁵ Lásd 1949, 101, 119.

⁴⁶ Lásd a 27. jegyzetet, továbbá 1950–52, 234, 244.